

DAVID JAVALOYAS MOLINA JOAN FORNÉS BISQUERRA TOMEU SALVÀ SIMONET MARIA LLINÀS
RIERA FRANCISCA TORRES ORELL MIQUEL ÀNGEL SASTRE MIQUEL ÀNGEL CAU MARGARITA
ORFILA MARÍA ESTHER CHÁVEZ EUGÈNIA SITJES I VILARÓ M. MAGDALENA ESTARELLAS ORDINAS
JOSEP MERINO SANTISTEBAN MARGALIDA MUNAR GRIMALT MAGDALENA SALAS BURGUERA
DAMIÀ RAMIS BERARD MANEL CALVO TRIAS CARLOS QUINTANA ABRAHAM VICTOR GUERRERO
AYUSO JOAN CARLES LLADÓ CAPÓ GABRIEL PONS I HOMAR BEATRIZ PALOMAR PUEBLA MATEU
RIERA RULLAN SILVIA ALCAIDE GONZÁLEZ ALBERT MARTÍN MENÉNDEZ NÚRIA MARTINEZ
RENGEL MANUEL IZAGUIRRE LACOSTE JOAN SANTOLARIA SARABIA MYRIAM SECO ÁLVAREZ

1ª TROBADA D'ARQUEÒLEGS DE LES ILLES BALEARS

MANACOR, 15 I 16 DE SETEMBRE DE 2006

MUSEU D'HISTÒRIA DE MANACOR

Consell de
Mallorca

■ Departament de Cultura i Patrimoni

**I TROBADA D'ARQUÒLEGS DE LES ILLES BALEARS
REALITZADA AL MUSEU D'HISTÒRIA DE MANACOR**

COORDINACIÓ

Magdalena Salas Burguera

ORGANITZACIÓ

Secció d'Arqueologia del Col·legi de Llicenciats en
Filosofia i Lletres i Ciències de les Illes Balears

ASESORAMENT LINGÜÍSTIC

Servei Lingüístic del Consell de Mallorca

EDITA

Servei de Patrimoni del Consell de Mallorca

DISSENY

DE-EME

IMPRÈS A

Imprenta Homar

DIPÒSIT LEGAL

PM1425-2009

ISBN

978-84-692-3812-7

INDEX

01

Breu aproximació al coneixement del jaciment de Closos de Son Gaià (Portocolom)
D. JAVALOYAS, J. FORNÉS, T. SALVÀ 11

02

La carta de risc arqueològic del conjunt històric de Palma
M. LLINÀS, F. TORRES 19

03

Intervencions arqueològiques a la finca de Santa Anna de Can Costa (Pollentia) cinquanta-tres anys després:
el redescobriment d'una cisterna
M.À. SASTRE, M.À. CAU, M. ORFILA, M.E. CHÁVEZ, 23

04

Sistemes hidràulics i assentaments andalusins a la partida de Manacor
E. SITJES 35

05

Noves aportacions de l'arqueologia urbana al traçat de la síquia de la Vila i de les murades de Palma
M.M. ESTARELLAS, J. MERINO 47

06

El projecte de consolidació, adequació i difusió social del jaciment talaiòtic de s'Hospitalet Vell (Manacor)
M. MUNAR, M. SALAS, D. RAMIS, 55

07

Territori i intercanvi: la influència púnica en la comunitat talaiòtica del puig de sa Morisca (Calvià)
M. CALVO, C. QUINTANA, V. GUERRERO 63

08

El control arqueològic de la carretera de Palma-Manacor (Ma-15) amb motiu del desdoblament: els jaciments talaiòtics
J.C. LLADÓ 75

09

Excavacions arqueològiques al poblat prehistòric des Pou Celat (Porreres): alguns elements d'interès
G. PONS 89

10

La ceràmica posttalaiòtica del poblat de Son Fornés (Montuïri): documentació i anàlisi dels canvis en la producció de
terrisa entre c. 450-250 a. de la n. e.
B. PALOMAR 99

11

El conjunt paleocristià de Son Peretó (Manacor): projecte de revisió i d'adequació
M. RIERA, M. SALAS, M. MUNAR, S. ALCAIDE, M. À. CAU 111

12

Metodologia dels treballs de prospecció i de control arqueològic del dragatge de sa Bassa Nova (Portocolom)
A. MARTÍN, N. MARTÍNEZ, M. IZAGUIRRE, M. RIERA, J. SANTOLARIA, M. SECO 121

05

Noves aportacions de l'arqueologia urbana al traçat de la síquia de la Vila i de les murades de Palma

M. Magdalena Estarellas Ordinas

Josep Merino Santisteban

Dins l'arqueologia urbana de Palma probablement no existeix cap conjunt tan extens i, a la vegada, unitari com el que constitueix el darrer recinte defensiu de què disposà la ciutat, sovint anomenat «murada renaixentista». Tot i que els murs elevats foren demolits a partir del 1902, encara perduren alguns sectors que permeten calibrar la monumentalitat de l'obra i l'aportació que durant segles feren a l'estètica general de Palma. Així mateix, romanen al subsòl un nombre elevat de restes corresponents, sobretot, a les parts excavades (fossats) que protegien tot el perímetre construït i que contribuïen a millorar la defensa. Tots aquests elements es troben protegits, a fi de compensar amb la llei una decisió que, amb la perspectiva que ens ofereix el pas dels anys, sembla unànimement considerada desencertada.

En poc temps, l'excavació arqueològica de dos solars situats als límits del centre històric de Palma ha propiciat precisament la recuperació d'alguns trams subterranis d'aquest recinte emmurallat. A la vegada, el descobriment d'un fragment de la síquia d'en Baster que havia quedat seccionada i conservada en un d'aquests solars arran de la construcció de la muralla ha permès comprovar d'una manera clara i evident les transformacions que sofriren, per aquest motiu, les antigues canalitzacions que conduïen l'aigua cap a l'interior de la ciutat. No hem d'oblidar que el nou disseny defensiu implicà també la necessitat d'adequar el pas de la canalització medieval a la topografia resultant, que emprava més espai i que introduïa baluards, fossats o altres elements constructius de què mancaven les tanques defensives medievals.

En el marc d'aquesta troballa, un dels objectius principals de la nostra comunicació és, doncs, presentar els resultats de les excavacions, atès el significat que poden implicar per al coneixement històric i material d'aquestes estructures. Així mateix, volem incidir en la necessitat d'assumir la realitat de les restes en diferents àmbits de gestió, en benefici del mateix urbanisme de la ciutat històrica. Des d'aquesta perspectiva, ubicar tota la trama mural i posar-la en relació amb l'estructura urbana actual és una qüestió fonamental, que, amb troballes com la que presentam, es pot anar concretant, ja que nosaltres mateixos hem pogut obtenir bons resultats sobre aquesta qüestió després d'analitzar diferents mostres de cartografia històrica. Disposar d'aquesta informació i intentar aplicar-la a la gestió urbanística quotidiana permetria obtenir grans resultats, no sols en el vessant de la conservació, sinó també a l'hora de redactar els projectes arquitectònics, quan es planifiquen les obres o en el moment d'atorgar les llicències de construcció, ja que estalviaria molt de temps i doblers.

Finalment, pensam que també es deriven d'aquest treball diferents aspectes metodològics que poden ser punt de reflexió i que giren al voltant de l'arqueologia urbana en general. És el cas de la utilització de fonts documentals com a complement del treball de camp, la problemàtica que suposa la conservació d'estructures arqueològiques en la mateixa obra, o les situacions que es presenten a l'hora de dur a terme trasllats i reconstruccions d'aquestes mateixes estructures.

Carrer de Francesc de Borja Moll

Al final del 2001 la demolició d'una finca al carrer de Francesc de Borja Moll de Palma, als números del 18 al 20, a prop de l'avinguda del Comte de Sallent, i l'excavació arqueològica posterior del solar, permeteren descobrir dues importants estructures relacionades amb el tema que tractam. Ambdues havien quedat sepultades amb motiu de les reformes urbanístiques que tingueren lloc a la zona al principi del segle XX i que es generaren a partir de l'enderrocament de les muralles. La més espectacular de les troballes correspon a un sector del revellí del Camp Pelat, que protegia la muralla per l'exterior i que estava delimitat, a manera de gran solc, per dos profunds murs de marès disposats en talús, que actuaven com a contenidors del terreny natural.

La segona descoberta consistí en una part de la síquia d'en Baster, que conduïa aigua cap a l'interior de la ciutat. D'aquest element en concret, se n'havia conservat un sector de 7,30 m de llarg per 1 m d'ample aproximadament, que creuava el solar en direcció NO/SE. La construcció estava definida per dos arcs lleugerament irregulars, sostinguts per columnes i un contrafort, mentre que l'obra només presentava una cara bona, ja que la part posterior s'havia encastat dins el terreny natural. Aquest fet havia condicionat el sistema constructiu i, sobretot, els acabats poc acurats, en tractar-se d'un treball fet desaparegut.

Revellí del Camp Pelat

Sèquia d'en Baster

De manera simultània a les excavacions, conscients que, per les dimensions de les restes, en podríem localitzar alguna representació gràfica en la cartografia històrica o també en la documentació escrita, emprenguérem una recerca en aquest sentit. Pel que fa al fossat, calia, en primer lloc, ubicar amb exactitud el solar respecte del conjunt del recinte emmurallat de la ciutat. En aquest cas poguérem determinar que l'indret en qüestió estava situat a prop del revellí del Camp Pelat o de Sant Ferran. Hem de recordar aquí que els revellins es construïen com a doble reforç de les murades o per a una major protecció dels baluards. Segons Zaforteza Musoles (1987: 62), la construcció del revellí estava considerada dins el projecte inicial de la fortificació, però no hi fou addicionat fins ben entrat el segle XVII. De fet, ja està representat en el plànol d'A. Garau del 1644. Per tant, era força evident que l'estructura localitzada corresponia al fossat del revellí esmentat i que hi quedava inclosa part del solar.

Després d'ubicar el revellí, situar les restes de la sèquia no havia de ser complicat, sobretot per la proximitat. La seva identificació també fou en part possible mitjançant la consulta d'antigues planimetries, com el plànol de P. d'Alcàntara Penya del 1857, on es representa el traçat de les sèquies Reial i d'en Baster i el punt d'unió abans d'entrar a la ciutat.¹

Pel que fa a la recerca documental, cal destacar l'existència de dos documents.² Un es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca (AA XXXV, núm. 2246) i s'hi fa referència a una intervenció que efectuà Guillem Baster el 1249 a l'antiga sèquia islàmica, amb la finalitat de tornar a dur aigua als molins de la ciutat.³ Aquí s'explica que aquesta sèquia corria paral·lela al camí de ronda i «salvant el desnivell del Camp Pelat...». El segon document (l'ligall provisional de l'Ajuntament LP 1077) recull l'execució d'una modificació de la sèquia d'en Baster el 1629⁴ per desplaçar-ne un tram del traçat i connectar-la amb la sèquia Reial, amb motiu de la construcció del nou recinte emmurallat. Ens informa també que aquest nou traçat discorria paral·lel a l'antic. En definitiva, totes aquestes dades ens permeten associar la troballa del carrer de Borja Moll amb un fragment de la sèquia d'en Baster, que salvava el desnivell del Camp Pelat, però que modificà la trajectòria en la primera meitat del segle XVII a fi de facilitar la construcció del revellí del mateix nom.

Des d'una altra perspectiva, ja acabada la fase d'excavació arqueològica s'hagué de plantejar quina era la millor solució per adoptar amb relació a les restes aparegudes. En principi, el projecte arquitectònic preveia la construcció d'un aparcament subterrani, de manera que les troballes casaven malament amb el planejament. Malgrat tot, la protecció legal de les restes i l'espectacular estructura de la muralla descartaven qualsevol possibilitat que la Comissió Insular d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Patrimoni Històric del Consell de Mallorca permetés que es retirassin. Es proposà com a solució satisfactòria integrar el fossat dins l'obra nova: ho facilitava el fet que les restes es trobassin en un dels angles del solar i, per tant, que deixassin bastant espai útil per excavar l'aparcament. A més, la distància entre les dues parets de la murada permetia que hi circulassin vehicles per l'interior, mentre que l'obra de marès del fossat oferia una paret llisa i ben acabada que podia quedar visible.

Més difícil d'integrar en la nova construcció eren, sens dubte, les restes de canalització, ja que la posició central en el solar deixava poques opcions per a la construcció del soterrani. En aquest cas, a partir del fet que només constituïa un petit tram de la canal, que apareixia totalment aïllada i d'alguna manera fora de context respecte de tot el sistema hidràulic del que feia part, l'administració considerà adient traslladar-les, després d'una acurada tasca de desmuntatge.

D'altra banda, aquests treballs oferiren la possibilitat d'obtenir dades més precises per fixar la datació i la tipologia d'aquesta estructura. L'actuació es féu de manera sistemàtica i ens permeté destriar el tipus de manufactura i els morters, i també documentar diferents intervencions de reparació.

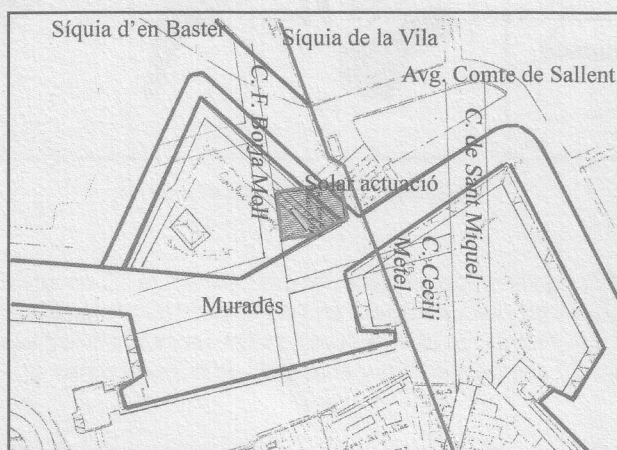
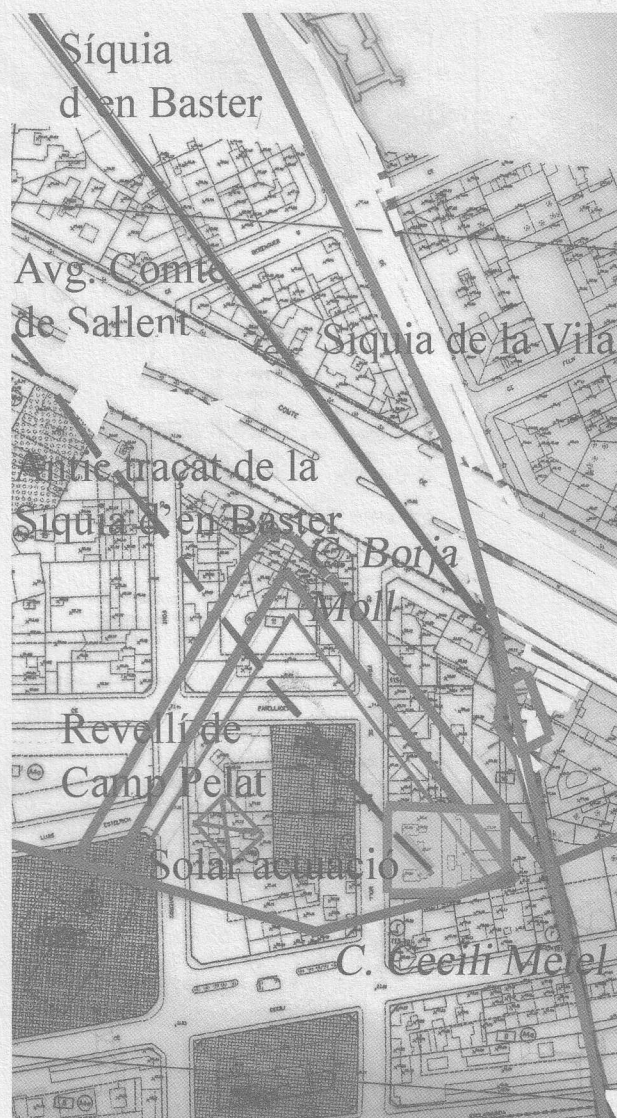
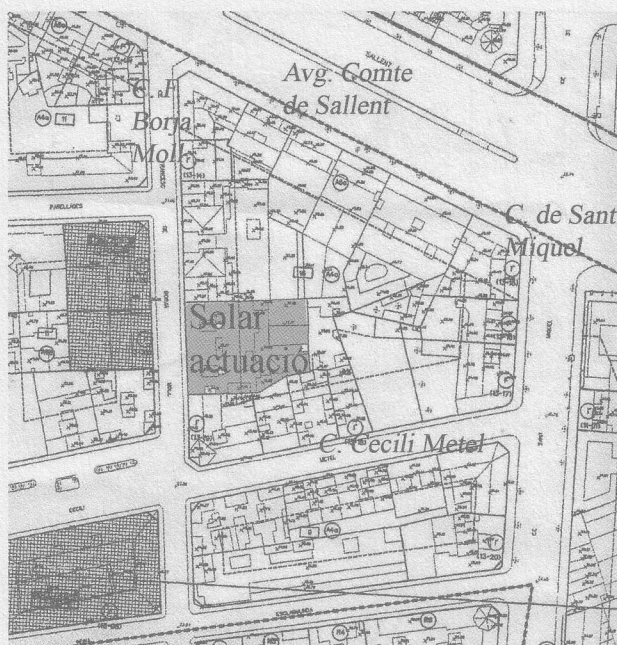
El més interessant fou la troballa d'alguns fragments ceràmics decorats dins les dovelles dels arcs, que actuaven a manera de falques i que permeteren datar amb exactitud el moment de construcció d'aquest fragment de sèquia. Així, dins les dovelles de l'arc que anomenarem B, aparegué un fragment d'escudella valenciana decorada en blau sobre blanc del segle XV.

¹ Entre els actuals carrers de Borja Moll i de Sant Miquel.

² A. Gorries ens en facilità la localització.

³ Un s'anomena «de l'Esvahyor», situat a l'indret on més tard es construiria el baluard de Santa Margalida; és a dir, en una zona molt propera a la ubicació del nostre solar.

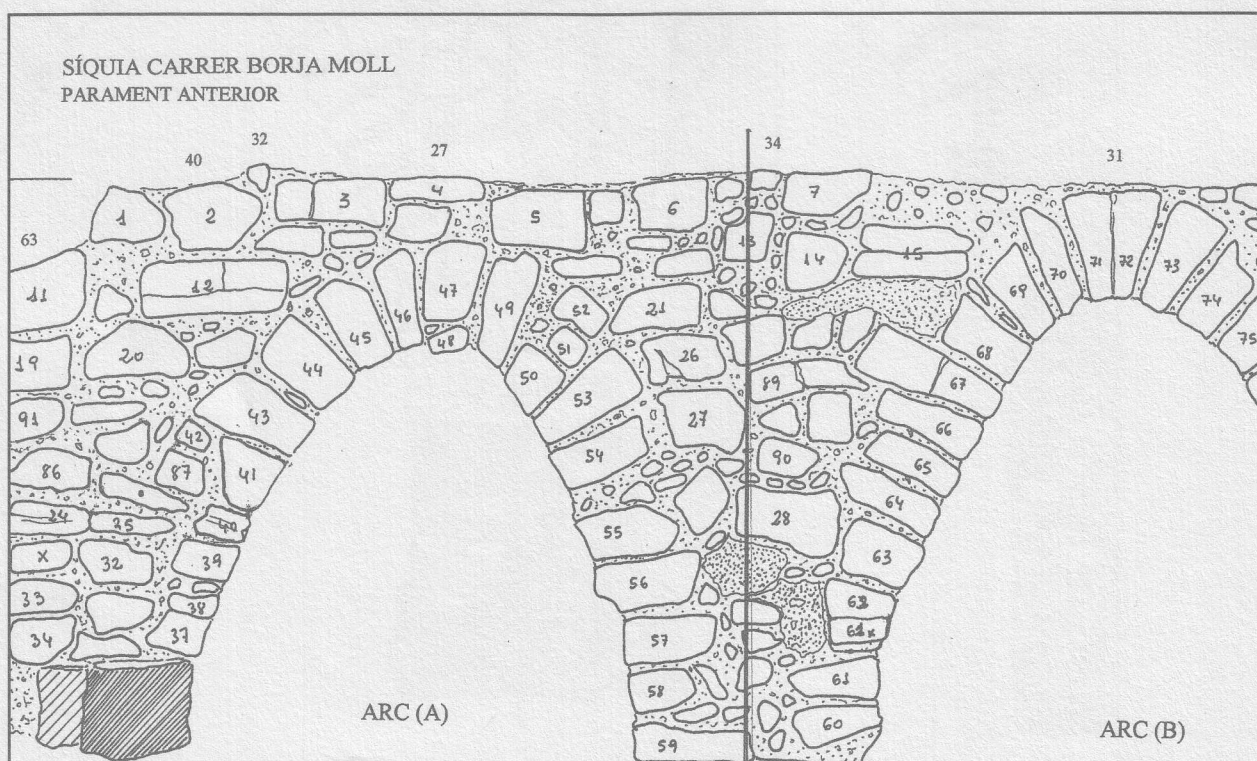
⁴ Data que encaixa perfectament amb les esmentades abans: Zaforteza Musoles, 1987:62; plànol de A. Garau de 1644.

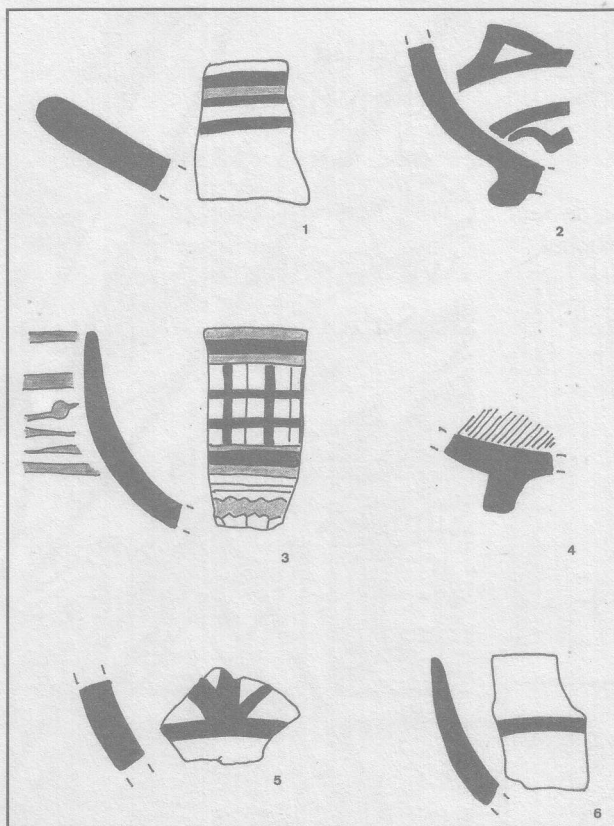

El solar, les murades i l'entrada de les síquies.

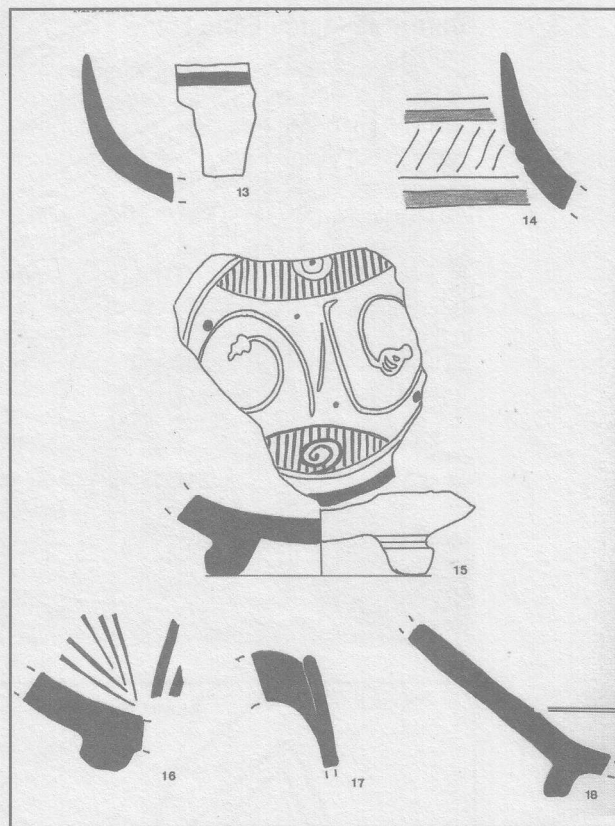
El solar, dins l'entramat urbà de Palma

Superposició de la planimetria actual sobre el plànol de P. d'Alcàntara del 1869.

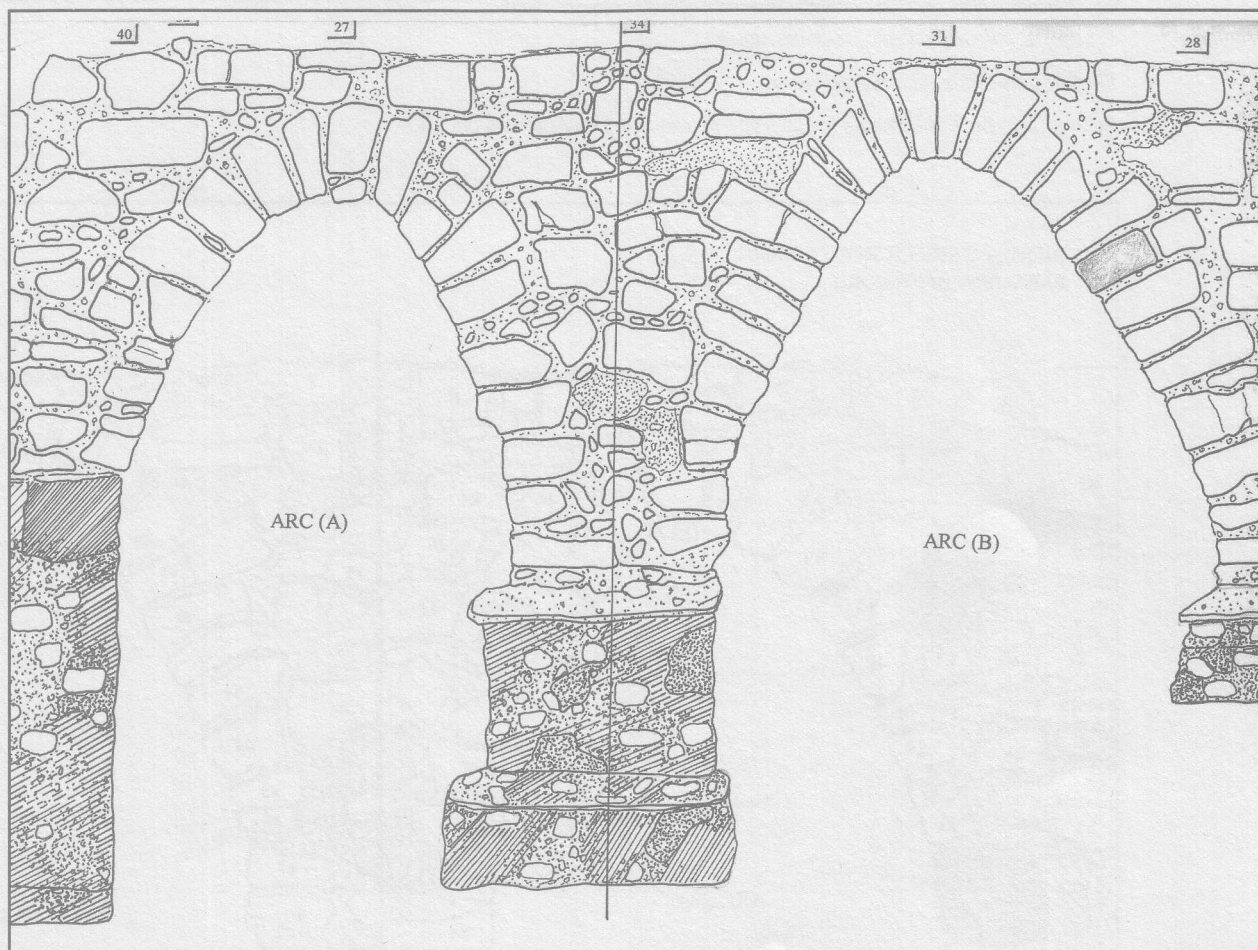

Materials ceràmics trobats dins l'arc A.

Materials ceràmics trobats dins l'arc B.

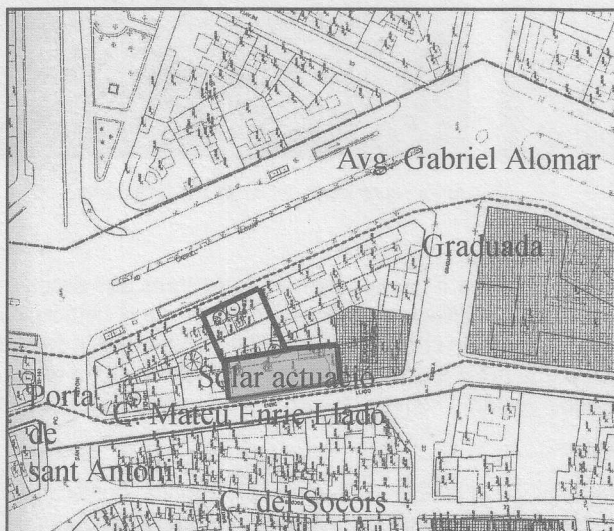
Per una altra part, en desmuntar els fonaments de la síquia es pogué comprovar que l'estructura estava adaptada a un desnivell, ja que les bases anaven augmentat de profunditat en direcció sud-est, és a dir, en paral·lel a l'entrada de la síquia prop del carrer de Sant Miquel i cap al carrer dels Oms. Així, tenint amb compte la profunditat decreixent dels pilars del fonament (1,90; 1,50; 0,40) amb relació a un recorregut de 7,30 m corresponents a la llargària de la síquia conservada, el càlcul del pendent seria d'1,50 m aproximadament

Carrer de Mateu Enric Lladó

El segon solar excavat a què ens referirem és el que es troba situat entre l'avinguda de Gabriel Alomar i Villalonga i el carrer de Mateu Enric Lladó, no lluny de la porta de Sant Antoni. Aquí els estudis previs fets amb motiu de l'elaboració del projecte de intervenció arqueològica i, sobretot, l'anàlisi de la cartografia històrica que tanta informació ens havia proporcionat per al cas anterior ja apuntaven en la direcció que la murada era possible que aparegués durant les excavacions.

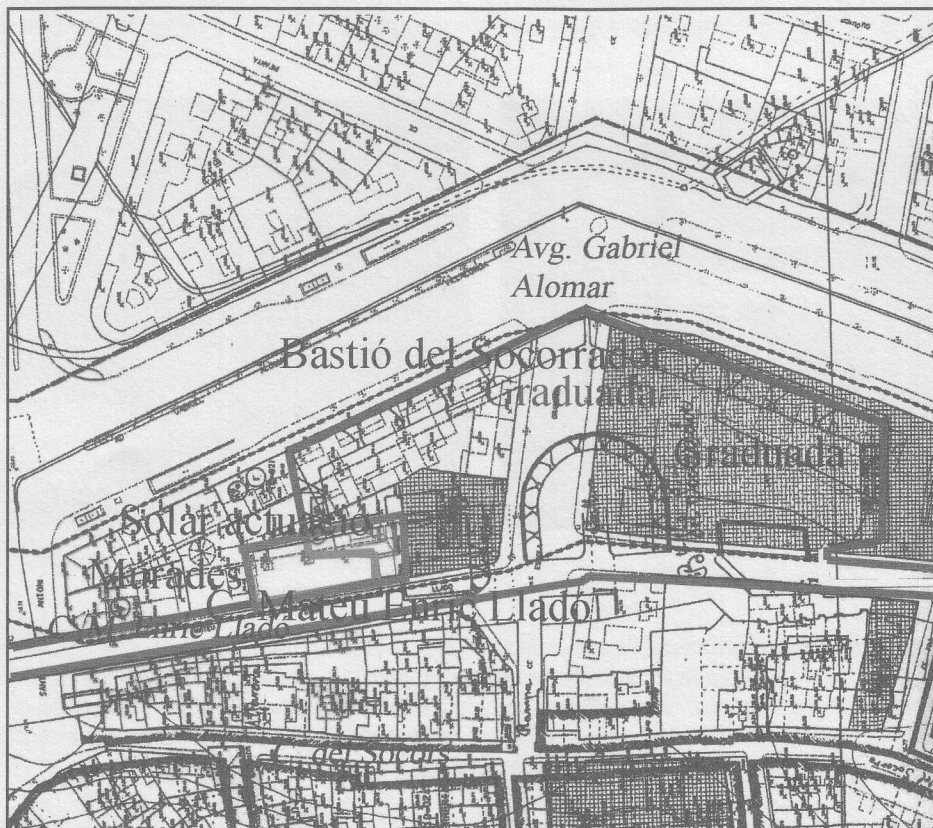
En aquest sentit, una de les primeres intervencions en el subsòl fetes al centre del solar ens evidencià un estrat de farciment molt potent i poc compactat, inusual dins el subsòl arqueològic de Palma. De fet, nosaltres mateixos, que havíem treballat a pocs metres del solar, al barri de sa Gerreria, poguérem constatar la pràctica inexistència de sediment arqueològic en molts sectors a causa de l'aparició immediata de la roca natural. La presència, doncs, d'aquest potent farciment ens féu pensar que podíem trobar-nos dins el que fou el fossat de la murada, encara que ens mancava localitzar les parets que el delimitaven. Aquestes parets aparegueren per primer cop en un dels angles del solar, on també poguérem comprovar que la línia de façana de la casa existent descansava sobre el mateix parament de la murada, que actuava, així, de fonament. Des d'aquesta perspectiva, la trajectòria del carrer, l'alineació de les cases i la direcció de la murada eren coincidents. Això podria demostrar que l'ordenació urbana d'aquesta zona s'havia planificat tenint en compte l'existència de la murada. Això també ho hem pogut comprovar en altres detalls durant l'excavació que tindrem ocasió de comentar.

Situació del solar dins l'entramat urbà de Palma.

Espai del solar en la planimetria del segle XIX.

Superposició de la planimetria actual sobre plànol de P.A.P., 1869.

Localitzat el mur, el més assenyat era resseguir-lo per establir-ne el traçat. Pel fet que la paret de la murada coincidia, com deim, amb la façana de la casa demolida, pensàvem que el seu traçat recorreria longitudinalment tota l'amplada del solar. Ara bé, els treballs s'encarregarien de desmentir-ho, ja que, després d'haver descobert uns metres des de l'angle esquerre de la parcel·la, veiérem que la direcció de la murada canviava en angle recte i que s'endinsava cap a l'interior del solar. Tot seguit, alguns metres després, el mur tornà a disposar-se en paral·lel al carrer per tornar a canviar de trajectòria, tal com es pot veure en l'apartat gràfic que adjuntam. En definitiva, tots aquests canvis de direcció del mur no feien sinó documentar la presència d'un bastió.

Murada, davall el parament de l'edificació existent.

Murs i contraforts del bastió del Socorrador.

Al contrari, el farciment que omplia el fossat i que es retirava a fi de descobrir les estructures que descrivim, era bastant homogeni, amb molta quantitat de balastre i de pedres, que devien procedir en bona part de la demolició de la murada. L'excavació d'aquest estrat ens permeté localitzar també una gran cisterna que aprofitava un tram de la paret del fossat. Això reafirmava el que hem dit abans sobre la consciència que devia existir de la murada a l'hora de dur a terme l'edifici actual i sobre l'aprofitament de l'antiga construcció. En aquest sentit no hem de descartar que la construcció de la cisterna es fes abans d'omplir el fossat.

En un altre ordre de coses, com en el cas del solar anterior, la troballa de la murada comportà modificar el projecte arquitectònic, ja que preveia construir un aparcament subterrani. Com hem vist, l'aparició del baluard reduí notablement l'espai útil per a l'aparcament i tot el projecte arquitectònic s'hagué de transformar, per no afectar les estructures arqueològiques. A la vegada, es plantejà integrar les restes dins l'obra nova, de manera que les parets del fossat constituïssin els murs de l'aparcament. Des d'una altra perspectiva i això és important, a petició dels promotors s'inicià un expedient administratiu per compensar la pèrdua de metres útils per a la construcció i, en canvi d'això, poder augmentar l'alçària total de l'edifici. Es tracta d'una solució no exempta de complexitats legals, que també s'aplicà en el cas del carrer de Francesc de Borja Moll.

Treballs de protecció del baluard.

Murada integrada dins el futur aparcament.

Ja per acabar, a manera de conclusions i tornant a les reflexions del principi, creim que aquests dos casos il·lustren prou bé la diversitat de situacions i de matisos que es poden presentar en treballs d'arqueologia urbana, i també el paper actiu que l'arqueòleg ha d'assumir en tot el procés. Són aspectes, en definitiva, que augmenten l'horitzó del treball de camp clàssic, amb el qual moltes vegades s'identifica la tasca de l'arqueòleg, i que pensam que contribueixen a la inserció del patrimoni arqueològic dins una realitat social i una gestió més àmplies.

BIBLIOGRAFIA

TOUS MELIÀ, J. (2002). *Palma a través de la cartografía (1596-1902)*. Palma: Ajuntament de Palma.

ZAFORTEZA Y MUSSOLES, D. (1987). *La ciudad de Palma. Ensayo histórico-toponímico*. Palma: Ajuntament de Palma. Tom I.